

---

a mocsár és írója

BORI IMRE

A fiatal Markovics Mihály, a *Naplóban* közölt versek után, a *Mocsár* című regényével lépett a nagyközönség elé. Az alkalom a jugoszláviai magyar irodalom történetének szempontjából nézve kivételes volt: a Szabadkán megjelenő újság, amely már a háború előtt a „legjobban szerkesztett vidéki lap” megtisztelő címére tartott igényt, 1927. február 26-i számában kisregényre írt ki pályázatot — az akkor „vajdaságinak” nevezett irodalom első nagyobb és szervezettebb erőpróbájaként. Akkoriban már mintegy irodalmunk „levegőjében” volt a *Kéve* és a *Bazsalikom*, valamint a *Vajdasági Írás*, s úgy tetszhetett, a nagy nekigyürközések eredményeként, hogy végül is „megszületik” a vajdasági magyar irodalom, a regény érettségi bizonyítványával.

A beérkezett kéziratokról a beszámoló a lap 1927. december 25-i számában jelent meg, mely szerint a tizennyolc beérkezett mű közül 3—4 figyelemreméltó, egy örömet okozó volt, viszont „minden tekintetben irodalmi becsű és jó vajdasági regényt ez a pályázat nem hozott felszínre”. S valóban, átütő, feltűnést keltő mű nem látott ekkoriban nyomdafestéket, ám a *Napló* 1928. január 15-én megkezdte a *Mocsár* című Markovics-regény közlését, mely — a harmadik díjat kapta — mégis a legirodalmibb szövegek egyikének bizonyult. S ezt vallotta a bíráló bizottság is, amely a következőképpen jellemezte:

„Figyelemreméltó, tehetséges munka a *Mocsár* című pályamű. A kisregény világa nem összhangzó és derűtől ragyogó, meséje nem ringat álomba, hanem komor, vészterhes idők szárnyasuhogását érezzük benne, amely letarolja Arkadij és Dora boldogság utáni fuldokló vágyát. Nagy és rejtelmes szakadékok között imbolyognak a regény alakjai, akiket fátumuk sodor a mélybe...”

Expresszionizmus az, ami a *Mocsár* alapanyagából üzent: ezt revelálja a bíráló bizottság jelentése, ezt érzékelhetjük manapság, amikor újraolvassuk ezt az azóta is a *Napló* hasábjain maradt regényt. Ennek a művészeti iránynak hazai története meg nem kerülheti ezt a regényt,

annál inkább sem, mert tagadhatatlanul sokkal nagyobb a jelentősége mind Majtényi Mihály írói opusában, mind pedig regényirodalmunk, sőt esztétikai nézeteink történetében, mint ahogy kitetszhet abból a tényből, hogy feledésbe merült. S indokolatlanul maradt homályban, melynek okait kutatva elsősorban a húszas évek végének megváltozott irodalmi irányzatosságára, másodsorban a regény nem „vajdasági” jellegére kell mutatnunk. S míg a majd módosuló irodalomszemléletről lesz alkalmunk szólni fejtegetésünk során, a regény nem „vajdasági” jellegéből adódó paradoxonnal nyomban szembe kell néznünk, különösképpen ha megidézzük a fiatal, a Becskerek—Zenta—Zombor útvonalat járó író, aki ezen haladva ír egy újsághír nyomán Berlinben játszódó regényt, majd egy kötetnyi novellában szélesíti ki azt az epikus világot, amelyre a *Mocsár* című regényével jelentette be igényét.

Majtényi Mihály írói pillanata tehát több szempontból is figyelmet érdemlő, mert egészen egyértelműen kitetszik éppen a *Mocsárból* és a *Kokain* című novelláskönyvének anyagából, hogy amikor irodalmunk egy lehetséges fordulópontján regényét megírja, egyúttal maradéktalanul annak a Szenteleky Kornélnak az esztétikai nézeteit vallja, aki éppen 1927-ben írja meg oly nevezetes levelét Deitre Jánoshoz a „vajdasági irodalomról”, s mintha azoknak az elveknek az igazolására írta volna művét, amelyeket ebben a nevezetes levélben Szenteleky pontokba foglalt — tagadva, hogy ezen a „szürke és sivár tájon” alapuló szépirodalmat lehetséges alkotni. „Szóval ne keressük a miliót, hanem a lélekkel foglalkozunk...” — hirdeti Szenteleky, mert „a vajdasági lélek nem vergődik, nem roppan össze, nem sikolt fel az örömtől”: „Művészi szempontból tehát semmi érdekeset vagy érdemeset sem talál az ember ebben a gyáva, önző, közönyös és kicsinyes lélektarkaságban.”

A „tömény élet” igénye, úgy tetszhetett a húszas évek végén, csak másutt s nem a hazai koordináták között valósulhat meg az irodalom, a művészetek síkjain a Szenteleky felkínálta nézőpontból, s ezt erősítette fel az expresszionizmusban dobbanó sajátos internacionalizmus is, amely az Embert tisztelte, s a „lélekkel” való foglalkozásban a külső körülményektől szívesen eltekintett. S tehette ezt, mert az egész korszakot itt nálunk jellemezték Szenteleky szavai: „És éppen ezért mindnyájunkban, akik itt irodalmat próbálunk csinálni, élénken lüktet és jajong valami örök nosztalgia, az elkíváncozás sóhaja és siráma.” Nem nehéz ennek a nosztalgiának a dallamát felfedezni irodalmunkban: Csuka Zoltán kozmikus lázából hallani ki; Szenteleky útirajzai éppen úgy ezt hirdették, mint az Úgy fáj az élet sorai vagy majd hirdeti az Isola Bella; ez a bizonyos nosztalgia röpi Tamás István regényének, a *Kék vonatnak*, a hőseit Párizsba és Berlinbe, és ez a nosztalgia ragadja magával a fiatal Markovics Mihály képzeletét is.

Ami a *Mocsarat*, s a körében keletkezett novellákat megkülönbözteti az expresszionizmus lehetőségei révén szerveződött hazai szépirodalomtól, az a fátumnak a sajátosan megnövekedett szerepéből következik. Viszont a regény mottójaként közölt berlini újsághír, s annak kutatása, hogy mi is történhetett valójában, hogyan és miért találkozott a Weimarstrasse egy átjáróházában Christian Ilken gyártulajdonos és Arkadij Sztozensenko volt gárdakapitány, akkor orosz emigráns Berlinben, elősegíthette, hogy a fiatal író megalkossa művét, minthogy olyan kész történetet kapott, amelyet csak részletezni kellett, s ama „tömény élet” is elér-

hető közelségbe került hozzá. De ma már egészen nyilvánvaló, hogy a *Mocsár* valódi értékei azokon a sikokon mutatkoznak meg, amelyek a történet szorosabb körén kívül vannak. Az író ugyanis lényegében nem vállalkozik másra, mint az újsághír közölte gyilkosság előzményeinek a jelzésére, a két szálon futó, majd a gyilkosságban tragikus módon összehatalálkozó cselekmény csak jelzet, amelynek vágányán az íróban érlelődő sorsfelfogás befuthatja körét. Markovics Mihály látásában a véletlen istene trónol világ és emberi sorsok felett, s a *Mocsár* valójában nem egyéb, mint első nagyobb lélegzetű kísérlet arra, hogy a sorsszerű véletlenek segítségével az író a fátum rettenetes erejéről valljon. Mert a véletlenek viszik fölfelé a regényben Christian Ilken életpályáját, s görbítik lefelé Arkadíj Sztorozsenkoét, s a sors keze össze a két életet is. Ilken, szegény péklegény korában, anarchista társaságba kerül, és szobatársa, Péter, lövi le a Berlinbe érkező orosz tábornokot Ilkent viszont ennek a meggyilkolt tábornoknak a fia öli meg, aki az orosz forradalomból menekülve érkezik Berlinbe és lesz újságárus. A sors ujja azonban egyértelműen Ilkenre mutat a regény zárórészében. A haldokló Ilkenről olvassuk: „Egy másik arc volt közel hozzá. Mocsarakat látott, és a mocsarak közül egy arc meredt rá megvértetten és sárosan, ahogy elmerült. Egészen közel hozzá... Azt hiszem, így történt.”

Ilken az író első garabonciás, nosztalgiaikat érző hőse, akit évtizedekkel később Bige Jósaként látunk majd viszont. A cselekmény síkja a *Mocsárban* látszólag még messze van Markovics Mihály konkrét világától, de a hangulatok, különösen a regény első részében, már hamisítatlanul nem az újsághír világára, hanem az író itthoni környezetére mutatnak. Markovics Mihály felzengő „lírája”, amely a lázasan és szaggatottan elmondott epizódokat körülfogja és beburkolja, azt hirdeti, hogy az író, amikor a pomerániai tájat akarja festeni, s benne Lüneburgot, akkor Becskereket látja valójában, és a bánati sikot az ősz fehér páráiban, melyről a regény egy helyén így árulkodik egy „is” segítségével: „A kezük kinyúlt a város felé, álmokat melengettek, és végtelen kettősrendben vonultak aztán az évek egyhangúságába. Kendőlobogtatás kísért ott is (a kiemelés az enyém, B. I.) minden vonatot... olyan nagyon szürke és nagyon egyforma volt mindenük út...” S ez a világ az, amelyet közvetve valójában megidéző lírai expresszionizmusa evokatív erejével. Mert ez az érzelmi látás az, amely kitölti a különben vékonyka cselekményváz meghagyta nagyobb regény-felületeket, s ebben keli keresnünk Markovics Mihály íróságának ekkori erőnyeit is.

Egyértelművé teszik a *Mocsár* világát, regénytechnikáját, az idegen világnak és az író hazai képeinek sajátos összefüggését a *Kokain* című kötetének novellái. A *Mocsárban* az írói nézőpont még nem rögzített, s inkább kinn van Pomeránia és Berlin imaginárius világában, a *Mocsár* hozta lehetőségekre építkező novellákban viszont kétségtelenné válik az „ott-nak” és az „itt-nek” a sajátos kapcsolata is. A *Hiúság* című novellájában olvashatunk egy Hollandiába vetődött, csavargókkal tartó kutyáról, amely „égnek fordította fejét és szűkölt közép-európai szomorú jajongással”. Nos, az itt árulkodóan megnyilatkozó nézőpont az, amely lényegében megszabta Markovics Mihály írói látását, s jelzi, hogy az idegenben játszó, meztelenül csak embert láttató, a sors szeszélyeit érzékeltető novellákban eredendően hazai, „vajdasági” élmények keresik a kifejezés, a megjelenés lehetőségét. S a sors-felfogás „nemzetközisége”

mélyén is a fenti ösztönzésekre figyelhetünk: élettalajuk hétköznapiságából kiszakított, idegenbe sodródott, vándorútra kényszerített emberek élete körül pántolódik a végzet kegyetlensége, s játssza a hősök elé a véletlenek buktatóit. A fiatal író „különös” történetei — s ilyen a *Mocsár* is — a végzet romboló munkáját hirdetik. A *Mocsár* még nem, de a novelákkal együtt már az is hirdeti, hogy a fiatal író az elutazások és érzések, a kezdet és a vég sajátos Walpurgis-éjszakája foglalkoztatja, hogy képzelete, festői hajlamai szerint ködös tájakon bolyong a legszívesebben, éjszaka, amely a kísértetjárás ideje, s hogy a véletlenekben, amelyek figyelmét megragadják, valójában a sors misztikumának a jeladásai miatt érdeklik — elannyira, hogy nemegyszer expresszionisztikus prózakölteményekké válnak írásai. Az egykori kritika is ezt a sajátos írói törekvést jelezte: „Markovics egy ember mögé néz... A cselekvő akaratabert, az élőt, aki hinni tud — nem nézi, csak az ember mögötti nagy, sötét árnyékot: a végzetet! Alakjai ennek az elveszejtő árnyak tragikusan tehetetlen figurái. Örvénybe került, elsodort — már elsodort életek!” (Kristály István)

A fent elmondottak érzékeltetni szándékozták azt is, hogy a fiatal Markovics Mihály valóban megfogadta Szenteleky Kornél tanácsát, amikor a lélekre és nem a helyi színekre összpontosította figyelmét, s úgy tetszhetett, hogy a hazai expresszionizmusnak különös virágai nyílnak majd ki tolla nyomán és sajátos ötvözetét sikerül majd megalkotnia a nemzetközibb expresszionizmusnak és a „vajdasági” élményvilágnak és sorsképleteknek. Azonban alig egy-két esztendő múlik el csupán, amikor Szenteleky már az „ákácok alatt” járó írók mellett tesz hitet, irodalmunk egész iránya megváltozik, és Markovics Mihály a maga éppen megszerzett írói világával légüres térbe kerül, s egyik évről a másikra expresszionizmusa meghaladottnak látszik. Elsősorban ezzel a nagy ízlés-fordulattal kell magyaráznunk, hogy munkakedve megcsappant, hogy a *Mocsár* és a *Kokain* után újabb kötete nem készül, hogy újakezdi világa felfedezését. A hosszúra nyúlt új kísérleti korszakát jellemezheti A dunai hajós című novellája, amelyben már egyértelmű az az írói törekvés, hogy világát földrajzilag közelebb hozza a maga vilóságos világához. Az egy évtized alatt kimunkált s az anekdotát is felhasználó írói megközelítési módot tükröző elbeszéléseket viszont már Majtényi Mihály írja, aki szakított fiatalkori önmagával. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy a *Mocsár* és a *Kokain* novelláihoz évtizedeken át nem nyúlt, újra nem publikálta őket. Ám hogy tartós értékei irodalmunknak, példázhatják a *Remények batárján* című gyűjteményes kötetében szereplő, a *Kokain* anyagára is támaszkodó novellák, s jelezheti a *Mocsár* című regénye is, amelynek ez a második kiadása.